

gronu odbiorców, w szczególności: socjologom, politykom społecznym, pedagogom, przedstawicielom firm ubezpieczeniowych i klubów sportowych. Uważam, że powinna zainteresować wszystkie osoby zafascynowane gospodarką wolnorynkową i środowiska konserwatywnej prawicy, gdyż pozwala ocenić rynek nie tylko w kategoriach kalkulacji ekonomicznej i zysku.

Michael Sandel patrzy na rynek z innej niż zazwyczaj perspektywy. „Większość ekonomistów — jak zauważa — woli nie zajmować się pytaniami natury etycznej, przynajmniej nie zawodowo. Twierdzą oni, że ich zadaniem jest tłumaczyć ludzkie zachowania, a nie je oceniać. Utrzymują, że ich praca nie polega na mówieniu, jakie normy powinny regulować tę lub inną formę ludzkiej aktywności, albo jak powinniśmy wyceniać te lub inne dobra... Jednak mimo tych zastrzeżeń ekonomiści coraz częściej są wciągani w rozważania nad kwestiami natury moralnej” (s. 62).

Przytoczone przez Sandela przykłady budzą co najmniej niesmak, jeżeli nie odrazę lub oburzenie. Najbardziej drastyczne z nich, dotyczące urynkowienia ludzkiego życia i śmierci, są naprawdę przerażające. Pomagają jednak otworzyć oczy na wiele procesów dokonujących się w Polsce i potwierdzają obserwacje tych, którzy piszą o rozwarstwieniu społeczeństwa i utowarowieniu relacji międzyludzkich. Spójrzmy na urynkowienie szkolnictwa: konkurowanie szkół o uczniów i walkę o najwyższe pozycje w rankingach. Coraz częściej słyszymy o komercjalizacji szkolnictwa wyższego — ocenianiu uczelni na podstawie parametrów i „zdobywaniu punktów” przez naukowców. Bez wątplenia warto przeanalizować szkolnictwo i inne sfery życia społecznego w Polsce z perspektywy interakcji urynkowienia i moralności. Polska jest krajem ciągle jeszcze przechodzącym transformację ustrojową od gospodarki socjalistycznej do wolnorynkowej. Jak powinno wyglądać nasze społeczeństwo?

PIOTR GÓRSKI

AGH — Akademia Górniczo-Hutnicza w Krakowie

PATCHWORKOWA ANALIZA MODERNIZACJI POLSKI

Wojciech Musiał w książce wydanej w serii Monografii Fundacji na Rzecz Nauki Polskiej¹ realizuje bardzo trudne zadanie — przedstawienia polityk modernizacyjnych „postulowanych i/lub wprowadzanych przez władze w okresie od odzyskania niepodległości w 1918 roku do akcesji Polski do UE w 2004 r.” (s. 9). Trudność wynika nie tylko z tego, że autor podjął się uporządkowania z perspektywy teorii modernizacji blisko stuletnich przeobrażeń społeczeństwa polskiego, ale także z wielowątkowości tych procesów dokonujących się, jak w przypadku Polski, w różnym tempie na zmieniają-

cym się terytorium. Ponadto procesy składające się na modernizację społeczeństw nie tylko są wzajemnie powiązane, ale ponadto na ich przebieg, będący wszak efektem działań ludzi, wpływają wzorce, idee, często zrodzone w innych społeczeństwach i stanowiące punkt odniesienia dla tych, którzy pragną dokonywać zmian w krajach peryferyjnych. Dlatego chcąc opisać zmiany dokonujące się w społeczeństwie polskim w ostatnim stuleciu z perspektywy tego, co autor określa jako „modernizacja”, trzeba uwzględnić i rozróżnić idee oraz ideologie nowoczesności mieszczące się w obszarze myśli społecznej dotyczącej procesów zmian społecznych oraz modernizacji. Ograniczając obszar swoich badań do modernizacyjnych polityk rządowych Musiał świadom jest, iż sięgać będzie do różnorodnych koncepcji teoretycznych powstałych i rozwijanych od połowy XX wieku,

Adres do korespondencji: pgorski@zarz.agh.edu.pl

¹ Wojciech Musiał, *Modernizacja Polski. Polityki rządowe w latach 1918–2004*, Wydawnictwo Naukowe UMK, Toruń 2013, stron 320.

służących nie tylko opisowi i wyjaśnieniu kierunkowych zmian społecznych, ale także projektowaniu zmian w krajach tzw. trzeciego świata w latach pięćdziesiątych i sześćdziesiątych ubiegłego wieku. Świadom zmian, jakie dokonały się w teoriach modernizacji w drugiej połowie XX wieku, do interpretacji „polskiego przypadku” autor wykorzystuje teorię neomodernizacyjną, odchodzącą od ujęć deterministycznych.

Podjęta problematyka jest przedmiotem wielu prac. Teorie modernizacji znalazły miejsce w znanych opracowaniach polskich autorów, Marka Szczepańskiego i Piotra Sztompki, oraz antologii tekstów pod redakcją Joanny Kurczewskiej i Jerzego Szackiego². Procesy składające się na modernizację były i są nadal przedmiotem wielu opracowań historyków gospodarczych i społecznych, a zmiany następujące w ostatnim półwieczu przedmiotem badań i publikacji socjologów i politologów. Oryginalność ujęcia Musiała polega na tym, że procesy modernizacyjne dokonujące się w Polsce przez niemal sto lat oraz polityki rządów zmierzające ku unowocześnieniu społeczeństwa zostały potraktowane jako studium przypadku i zinterpretowane w świetle teorii neomodernizacji.

Książka składa się ze „Wstępu”, pięciu rozdziałów, z których ostatni liczący stron osiem zawiera wnioski, oraz bibliografii. W części wstępnej zawierającej konceptualizację problematyki badawczej Musiał wskazuje na konieczność rozstrzygnięć definicyjnych dotyczących takich pojęć jak „nowoczesność”, „postęp”, „rozwój” czy „modernizacja” oraz wymienia polskie publikacje poświęcone w ostatnich latach problematyce modernizacji, a w części metodologicznej przedstawia założenia dotyczące metody *case study*, którą stosuje w badaniu polityk modernizacyjnych polskich rządów. Wskazuje, iż jego badania miały charakter badań eksploracyjnych, wykorzystywał bowiem głównie

takie źródła jak: dokumenty, ustawy, rozporządzenia, dokumenty partyjne oraz stenogramy z przemówień i debat politycznych. Ponadto — jak nakazuje analiza studium przypadku — pragnąc dokonać głębokiego i wieloaspektowego opisu polityk modernizacyjnych polskich rządów, sięgał do raportów i analiz GUS, CBOS, OECD i Polskiego Forum Strategii Lizbońskiej. Świadom niebezpieczeństw związanych z korzystaniem z opracowań historycznych pisze — powołując się na Iana Lusticka — iż ich autorzy często popełniają błąd „skrzywienia ku interpretacji”, polegający na nieumyślnym doborze i interpretacji materiału w taki sposób, by potwierdzić postawione hipotezy (s. 23)³.

Rozdział pierwszy — jak przyznaje Musiał, częściowo oparty na jego tekście opublikowanym w odrębnym tomie — jest poświęcony prezentacji różnych teoretycznych ujęć modernizacji i zasad wyjaśniania zmian składających się na modernizację. W tym najdłuższym w całej książce rozdziale najistotniejsze z punktu widzenia celu badań było wskazanie cech nowoczesności: racjonalizacji, industrializacji, urbanizacji, ekonomizmu, zaniku tradycyjnego porządku społecznego oraz demokratyzacji (s. 34). Polityki modernizacyjne miały służyć nowoczesności społeczeństwa. Zauważmy jednak, że podany zestaw cech jest niekompletny. Po pierwsze, można mówić zarówno o nowoczesności społeczeństwa, jak i o nowoczesnej osobowości. Zagadnienia te są ze sobą powiązane, co widoczne jest w rozważaniach Alexa Inklesa poświęconych osobowości nowoczesnej⁴ czy w pracach Zygmunta Baumana, Anthony’ego Giddensa i Ronalda Ingleharta na temat osobowości ponowoczesnej⁵. Dobrze byłoby zatem wyróż-

²Marek J. Szczepański, *Modernizacja, rozwój zależny, rozwój endogeny. Socjologiczne studium teorii rozwoju społecznego*, Uniwersytet Śląski, Katowice 1989; Piotr Sztompka, *Socjologia zmian społecznych*, Znak, Kraków 2005; *Tradycja i nowoczesność*, Joanna Kurczewska, Jerzy Szacki (red.), Czytelnik, Warszawa 1984.

³Ian S. Lustick, *History, Historiography and Political Science*, „The American Political Science Review” 1996, t. 90, s. 605–618.

⁴Alex Inkeles, *W stronę definicji człowieka nowoczesnego*, w: *Tradycja i nowoczesność*, cyt. wyd.

⁵Zygmunt Bauman, *Ponowoczesne wzory osobowe*, „Studia Socjologiczne” 1993, nr 2; Anthony Giddens, *Nowoczesność i tożsamość. „Ja” i społeczeństwo w epoce późnej nowoczesności*, tłum. Alina Szulżycka, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2001; Ronald Inglehart, *Moderniza-*

nić zestaw cech charakteryzujących nowoczesną osobowość, a zestaw cech nowoczesnego społeczeństwa wynikających z procesów składających się na modernizację uzupełnić o edukację i wieńczący przemiany proces kształtowania nowoczesnego narodu, co zawiera propozycja Ernesta Gellnera⁶.

Drugą konstatacją ważną dla projektu badawczego Musiała jest wskazanie na przewzięcie przez teoretyków reprezentujących koncepcje neomodernizacyjne i koncepcje wielości nowoczesności antytradycjonalizmu oraz opowiedzenie się za pluralizmem kulturowym i politycznym oraz multilinearnością, co decyduje o tym, iż mogą one być wykorzystane do analizy również postkomunistycznych oraz globalizacyjnych aspektów modernizacji (s. 99–101). Można zatem przyjąć założenie iż koncepcje neomodernizacyjne są tymi, które stanowią podstawę interpretacji analizowanego przez autora przypadku polskich rządowych polityk modernizacyjnych.

Kolejne trzy rozdziały zawierają opisy polityk modernizacyjnych rządów w trzech różnych okresach: międzywojennym, w PRL oraz okresie transformacji dokonującej się między rokiem 1989 a akcesją Polski do UE w 2004 roku. Układ treściowy poszczególnych rozdziałów nie jest jednakowy. W rozdziale poświęconym okresowi międzywojennemu jest to omówienie trzech wymiarów modernizacji: politycznej, społecznej i gospodarczej oraz uwzględnienie dwóch podokresów, przedsanacyjnego (do przewrotu majowego w 1926 roku) i sanacyjnego. Charakterystyka polityk modernizacyjnych jest bardzo mocno okrojona i podporządkowana ustaleniom historyków badających różne aspekty historii politycznej, gospodarczej i społecznej międzywojnia. W żadnym stopniu nie jest analizą polityk międzywojennych rządów, których było trzydzieści. Okrojenie omówienia tego okresu jest widoczne w selektywnym wyborze zagadnień związanych z poszczególnymi wymiarami modernizacji. Wymiar polityczny jest

ograniczony do kwestii ogólnie omówionych na podstawie opracowań historyków zagadnień praw obywatelskich oraz polityki narodowościowej, modernizacja społeczna do danych dotyczących struktury zatrudnienia i udziału ludności wiejskiej, a polityka wpływająca na modernizację społeczną do kwestii reformy rolnej i poziomu skolaryzacji. Przykład analizy modernizacji społecznej dobrze ilustruje podejście badawcze realizowane przez Musiała, który poświęca temu zagadnieniu osiem stron, przedstawiając jedynie akty prawne dotyczące reformy rolnej oraz obowiązku szkolnego oraz dane statystyczne zawarte w opracowaniach historyków. Brak takich ważnych dla procesów modernizacji w Polsce tego okresu zagadnień jak miejsce w strukturze społecznej oraz przemiana składu, pozycji społecznej oraz funkcji tak ważnej dla społeczeństwa polskiego kategorii jak inteligencja. Podobnie w przypadku zagadnień oświatowych autor pominął tak istotne dla procesów modernizacyjnych zagadnienia jak rozwój szkolnictwa wyższego czy zawodowego. Omawiając polityki oświatowe okresu międzywojennego Musiał wspomina o Jędrzejewiczowskiej reformie szkolnictwa jedynie w kontekście ograniczenia szans edukacyjnych młodzieży wiejskiej.

Selektywności omawianych zagadnień towarzyszy selektywność doboru nie tylko literatury, ale także aktów prawnych i rozporządzeń, które miały stanowić bazę źródłową w analizie. I tak w przypadku modernizacji społecznej Musiał ogranicza się do przedstawienia ustaleń opartych na kilku opracowaniach historycznych, a wykorzystanie aktów prawnych sprowadza do podania w przypisie jednego dekretu wprowadzającego powszechny obowiązek szkolny na szczeblu podstawowym (s. 131). W tym krótkim, wręcz szkicowym przedstawieniu modernizacji społecznej przykłady działań podejmowanych przez rząd przemieszane są z danymi dotyczącymi wybranych aspektów modernizacji społecznej, poziomu skolaryzacji czy udziału ludności wiejskiej w populacji mieszkańców Polski tego okresu.

Podobnie postępuje Musiał w odniesieniu do modernizacji gospodarczej, z tym że kwestię polityki modernizacyjnej, ograniczoną do

tion and Postmodernization, Princeton University Press, Princeton 1997.

⁶Ernest Gellner, *Narody i nacjonalizm*, tłum. Teresa Hołówna, PIW, Warszawa 1991.

budowy Gdyni i magistrali kolejowej, a później Centralnego Okręgu Przemysłowego, uzupełnia informacjami o sporach co do modeli modernizacyjnych. Podobnie jak w przypadku modernizacji społecznej i politycznej jest to prezentacja selektywna i oparta na ustaleniach historyków. Autor nie uwzględnia zagadnień tak ważnych dla procesów modernizacji jak zmiany w organizacji i zarządzaniu przedsiębiorstwami państwowymi, co może pomóc dostrzec wzrost racjonalizacji działalności w sferze gospodarczej. Brak również jakichkolwiek rozważań dotyczących organizacji administracji państwowej, jej reformowania, w czym także przejawiał się wzrost racjonalizacji podejmowanych działań, w znacznym stopniu uzależniony od działań podejmowanych przez rząd.

Podobny jest układ kolejnego rozdziału poświęconego modernizacji okresu PRL. Trzy wymiary modernizacji, polityczny, społeczny i gospodarczy zostały przedstawione na tle zmian dokonujących się w ciągu 45 lat. Takie przemieszczenie dwóch porządków, problemowego i chronologicznego, w liczącym 50 stron rozdziale skutkuje skrótowością i uproszczeniem opisu zarówno polityk rządowych, jak i będących ich konsekwencją procesów. Modernizację polityczną autor omawia skupiając się na krótkim okresie pierwszych kilku lat PRL, co zarówno może rodzić pytania o to, czy później nie prowadzono polityk wpływających na modernizację polityczną, jak i nie pozwala pokazać zmian dokonujących się przez 45 lat w sferze postaw, a to one w końcu miały wpływ na to, iż system upadł. Podobnie jak w poprzednim rozdziale opis modernizacji społecznej został ograniczony do wskazania na zmiany w strukturze społecznej, a „polityka rządów” w tym obszarze do wskazania na akty prawne dotyczące zwalczania analfabetyzmu i zwrócenia uwagi na indoktrynacyjny wymiar reformowanej oświaty. Brak jednak informacji o efektach prowadzonych działań. Musiał nie uwzględnia również takich ważnych obszarów polityki rządów, które miały duży wpływ na sferę modernizacji politycznej, jak stosunki z Kościołem czy stopniowa liberalizacja polityki paszportowej, od niemal całkowitego zakazu wyjazdów zagranicznych po tolerowanie czy wręcz sprzyjanie wyjazdom o charakterze tury-

styczno-handlowym czy zarobkowym. W książce brak jakiejkolwiek informacji o zasadzie nomenklatury, która wpływała na powstanie ważnego segmentu struktury społecznej i zarządzanie organizacjami gospodarczymi i sektora publicznego.

Rozdział zamyka skrótowy opis zmian gospodarczych, polityki industrializacji i jej efektów. Musiał opiera się na opracowaniach, nawet jeśli w przypisie odwołuje się do dokumentów zawierających dane lub wypowiedzi przywódców partyjnych, to czyni to za autorami opracowań. Na przykład w odniesieniu do okresu modernizacji realizowanej przez ekipę Edwarda Gierka ogranicza się do dwóch dokumentów, uchwał Sejmu dotyczących planów społeczno-gospodarczych. Wnioski sformułowane pod koniec rozdziałów nie są zaskakujące. Autor stwierdza, iż polityka modernizacyjna była „imitacyjna” i „narzucona”. W poszczególnych kwestiach przedstawia argumenty, które podają autorzy przywoływanych opracowań.

Ostatni rozdział, dotyczący zmian dokonujących się w stosunkowo krótkim okresie piętnastu lat transformacji, jest skonstruowany na identycznych zasadach jak poprzednie. Charakterystyce trzech obszarów modernizacji towarzyszą wskazania na akty prawne (przede wszystkim Konstytucję) oraz ustawy (bez ich omówienia), związane na przykład z tzw. planem Balcerowicza. Same zmiany są przedstawione na podstawie opracowań, które — inaczej niż w rozdziałach wcześniejszych — są artykułami zamieszczonymi w pracach zbiorowych. Wnioski, podobnie jak w przypadku rozdziału poświęconego komunistycznej modernizacji, zwracają uwagę na imitacyjny charakter przemian, tym razem jednak nie jest to modernizacja narzucona, lecz „odwołująca się do oczekiwań i aspiracji znacznej części obywateli” (s. 262).

W podsumowaniu dokonany przez autora w rozdziale piątym dostrzegamy próbę ogarnięcia tych procesów i opisanie ich za pomocą modeli przedstawionych w czterech tabelach dających możliwość porównania prowadzonych w trzech okresach polityk modernizacyjnych w obszarze politycznym, społecznym i gospodarczym. Musiał kładzie nacisk na ukazanie imitacyjnego charakteru wprowadzanych strategii,

z zaznaczeniem różnic w poszczególnych okresach. Podsumowanie mimo podkreślenia dużej roli państwa w tych przeobrażeniach dotyczy nie tyle „polityk modernizacyjnych rządów”, ile modernizacji w Polsce w ogóle.

Ze względu na rozmiar problematyki badawczej, z jaką postanowił zmierzyć się Musiał, i to, że szczegółowe wnioski zostały oparte na tezach autorów przywoływanych opracowań, uwagi krytyczne ograniczę do kwestii metodologicznych. W wykorzystaniu metody studium przypadku do analizy rządowych polityk modernizacyjnych należałoby upatrywać innowacyjności podejścia młodego badacza. We wstępnym fragmencie poświęconym zagadnieniom metodologicznym Musiał odwołuje się do kilku prac. Za najważniejsze można uznać Roberta Yina *Case Study Research: Design and Methods* (książka ta miała kilka wydań, ostatnie w 2003 roku, Musiał odwołuje się do wydania z 1994 roku oraz dwóch artykułów dostępnych w internecie), Pamelii Baxter i Susan Jack *Qualitative Case Study Methodology: Study Design and Implementation for Novice Researchers* oraz Winstona Tellisa *Introduction to Case Study*. Publikacje te mają charakter podręcznikowy, na przykładach instruują, jak takie badania przygotować, zrealizować i zaprezentować. Musiał korzysta z nich jednak selektywnie, skupia się na rodzajach tego typu badań i twierdzi, że jego badania były badaniami eksploracyjnymi, wymieniając niektóre etapy procesu badawczego.

Zacznijmy od odpowiedzi na pytanie, czym są badania *case study*. Definiując tę metodę autor odwołuje się (przypis 8, s. 15) do podręcznika Erla Babbiego i pisze, że to pogłębiona analiza przykładu pewnego ogólniejszego zjawiska społecznego (na przykład wsi, rodziny, gangu młodzieżowego). Podstawowym problemem jest zatem zdefiniowanie klasy obiektów związanych z danym ogólnym zjawiskiem społecznym, określenie celu badań, sformułowanie pytań, na jakie badacz pragnie odpowiedzieć oraz ustalenie zasad doboru jednostek analizy. Autorzy publikacji, do których odwołuje się Musiał omawiając zasady korzystania z metody *case study*, podają bardzo konkretne przykłady jednostek analizy — w artykule Baxter i Jack są to kobiety chore na raka piersi podejmujące decy-

zje dotyczące zabiegu amputacji, a w artykule Tellisa wyższe uczelnie wykorzystujące technologie informatyczne. Przykład Tellisa koresponduje z projektem Musiała ze względu na rodzaj pytań. Pytanie, na które zamierza on odpowiedzieć, jest następujące: „Jakie polityki modernizacyjne prowadziły polskie rządy w latach 1918–2004?” (s. 17). Pytajnik „jakie” uzasadnia prowadzenie badań eksploracyjnych.

Zastanawiając się nad jednostką analizy Musiał podaje dwie ewentualności: program modernizacji jako całość lub odrębne polityki wyróżnione odpowiednio do periodyzacji interesującego go okresu, czyli 1918–2004 (s. 18). Zauważmy, jak dalece tak określone jednostki analizy różnią się od wskazywanych przez autorów, na których powołuje się Musiał, czyli organizacji, zbiorowości lokalnych lub bardzo konkretnych działań⁷.

Musiał jest również oszczędny w słowach uzasadniając swoje zainteresowanie badaniem polityk modernizacyjnych polskich rządów na przestrzeni niemal stu lat. Pisze — odwołując się do Roberta Stake’a — iż „przypadek jest interesujący sam w sobie”. Prowadzenie badań eksploracyjnych jest uzasadnione niewielką wiedzą na interesujący badacza temat, pragnieniem rozpoznania problematyki, dookreślenia jej, sformułowania bardziej szczegółowych pytań lub hipotez. Sądzę, iż nie można tego powiedzieć o procesach modernizacji Polski, które zostały dość dobrze zbadane. Uzasadnienia wyboru tematu ograniczonego do stwierdzenia „przypadek jest interesujący sam w sobie” nie można zatem uznać za wystarczające.

⁷ Musiał w przypisie 9 na stronie 15 podaje kilka artykułów, które mają ilustrować zastosowanie metody *case study* do badań programów rządowych, lecz nie tylko nie omawia ich, ale podaje błędne informacje bibliograficzne. Artykuł Jamesa Midgleya (*Industrialization and Welfare: The Case of the Four Little Tigers*, „Social Policy and Administration” 1986, t. 20, nr 3) ukazał się nie — jak podaje Musiał — w roku 1997, lecz w 1986, a użyte w tytule słowo „case” informuje, iż Midgley przedstawił przypadek czterech azjatyckich tygrysów, a nie że w swoich badaniach zastosował metodę *case study*.

Przedmiotem badań Musiała są rządowe polityki modernizacyjne, dlatego dziwi brak definicji polityki. Jest to tym ważniejsze, że procesy modernizacyjne są procesami żywiołowymi, a rządy nie są jedynymi podmiotami wpływającymi na ich przebieg, dlatego czytelnik ma prawo oczekiwać uzasadnienia wyboru tego właśnie aktora społecznego i relacji z innymi. Badania *case study* wymagają osadzenia analizowanego przypadku w kontekście politycznym, ekonomicznym czy społecznym, o czym autor przypomina na s. 22. Służy temu dobór i wykorzystanie źródeł. Yin nie tylko wymienia wykorzystywane w badaniach *case study* źródła: dokumenty, zapisy archiwalne, wywiady, obserwacje zewnętrzne i uczestniczące oraz artefakty fizyczne. Badacz jednak nie tylko musi wybierać źródła w sposób świadomy, ale także dokonać ich krytyki oraz podać sposób analizy. Tego Musiał nie czyni. Ani nie uzasadnia wyboru dokumentów, ani nie charakteryzuje metody ich analizy. Jak zauważyłem, wnioski formułuje na podstawie opracowań innych autorów. Miesza ze sobą różne źródła, nie zważając na rolę, jaką pełnił autor, nie uwzględniając celu, jakiemu służyła dana publikacja. Przykładem może być przemieszanie tez głoszonych przez Eugeniusza Kwiatkowskiego, powstałych w różnych okresach i pisanych w różnych kontekstach społecznych i politycznych, zarówno wtedy kiedy pełnił funkcje rządowe, jak i wtedy gdy, pozostając poza rządem, publikował materiały o charakterze publicystycznym i polemicznym wobec tez głoszonych przez historyków, autorów opracowań szczegółowych zagadnień z historii gospodarczej czy społecznej.

Narracja autora nie uwzględnia wyraźnego podziału na analizę badanego problemu, w jego przypadku rządowych polityk modernizacyj-

nych, oraz kontekstów, które pozwoliłyby na pełniejszy opis i interpretację badanych zjawisk. Wynika to zarówno z braku szczegółowych pytań badawczych, modelu pozwalającego na ukazanie relacji między zmienną wyjaśnianą, jaką były rządowe polityki modernizacyjne, a zmiennymi wyjaśniającymi i charakteryzowanym kontekstem, a także z przemieszania rozważań dotyczących polityk modernizacyjnych z rozważaniami dotyczącymi procesów modernizacyjnych. Rządowe polityki realizowane są przez ludzi, przez polityków, premierów, ministrów czy sekretarzy komitetów PZPR. Istnieje bogata literatura biograficzna dotycząca osób mających wpływ na te polityki zarówno w okresie międzywojennym, jak i w czasach PRL. Nie brak również najnowszych opracowań historii społecznej PRL opublikowanych w serii W Krajinie PRL. Nie wiedzieć dlaczego autor nie korzysta z tego typu źródeł. Dlatego udzielonej przez Wojciecha Musiała odpowiedzi na postawione przez siebie pytanie: „Jakie polityki modernizacyjne prowadziły polskie rządy w latach 1918–2004”, nie można uznać za odkrywcza. Wskazanie, że były one imitacyjne, wnosi nieźbyt wiele. W tytule recenzji występuje słowo *patchworkowa*, ale nie odnosi się ono do jednego z wymienionych przez Musiała typów metody *case study* (s. 20), lecz ma oddawać sposób, w jaki dokonał on swojej analizy, opartej na dość dowolnie dobranych fragmentach opracowań poświęconych różnym aspektom procesów modernizacyjnych w Polsce i polityki rządów/partii w okresie 1918–2004. Uważam też, że w omówieniu rządowych polityk modernizacyjnych w Polsce w latach 1918–2004 autorowi nie udało się ustrzec niebezpieczeństwa, przed którym przestrzegał za Lustickiem, czyli „skrzywienia ku interpretacji”.